

**NÉMET NYELVI ELEMÉK
AZ I. VILÁGHÁBORÚ MAGYAR
KATONAI NYELVÉBEN**

PAPP MELINDA

KLTE | BTK

III. NÉMET - II. MAGYAR

1994. APRILIS 10.

1 21

BEVEZETÉS

A magyar és a német nép több mint ezer éve érintkezik egymással. A gazdasági, politikai érintkezések természetesen nyelvünkben is nyomot hagytak. Rengeteg német szó honosodott meg a magyar irodalmi nyelvben, valamint a nyelvjárásokban. Fordítva is igaz a megállapítás, főként a Magyarországon élő németek nyelvében figyelhető meg a magyar grammatika és a szókészlet hatása.

Vizsgált témám, a katonai nyelv területén is jelentős a kölcsönhatás, hiszen a XV-XVI. századtól kezdve szinte folyamatos az érintkezés az osztrák és magyar katonaság között. A harmincéves háború, Mária Terézia és II. József hadseregreformja, a tüzérség át- és megszervezése sok új kifejezéssel "gazdagította" a nyelvet, leginkább német és francia katonai műszavakkal.

Mit is jelent az: műszó? BÉLTEKI KÁLMÁN meghatározása szerint "a műszónak, mint állandó szólásnak, melyet a nyelv értelmileg módosító hatása nem ér, hivatása tudvalevőleg az, hogy valamely tudomány fölölelte fogalmat szabatosan és grammatikailag helyesen fejezzen ki" (BÉLTEKI, Nyr. 201: 534).

Jelen esetben nem tudományról, hanem egy csoport nyelvről kell beszélnünk, a katonai nyelvről, melynek hatása a hétköznapi beszélt és írott nyelvére is igen nagy, főleg háborús időkben. Egyes tudományok saját műnyelvük kialakításához ógörög vagy latin átvételekkel kezdtek hozzá.

A magyar katonai nyelv azonban élő idegen nyelvekből kölcsönzött magának szavakat. A nyelvújítás kora óta a magyar nyelv őreinek meg nem szűnő törekvése az, hogy a nyelvünkben élő idegen szavakat megfelelő magyar szóval helyettesítsék, illetve új szavakat képezzenek az olyan fogalmak jelölésére, amelyben a magyarban egyáltalán nem volt kifejezés.

A kiegyezés (1867.) óta a közös osztrák-magyar hadsereg létrejötte erősítette nyelvünkben a német befolyást, az I. világháború idején pedig különösen szembetűnő a német szavak, kifejezések használata a katonai nyelvben.

A fenti állításokat összevetve gyakorlatilag arra a következtetésre juthatunk, hogy önálló magyar katonai nyelv nem létezik, csupán egy német-magyar keveréknyelv, amit a katonai élet különböző területein használnak.

Ez a szakterület viszonylag kevés nyelvészt vonzott a XX. század első felében; az utóbbi években indult meg igazán a csoportnyelvek, rétegnyelvek, szleng iránti érdeklődés. Dolgozatomban az adott időszakra vonatkozó adatok nagy része VERŐ LÉÓ, SPITZER LÉÓ, SIMONYI ZSIGMOND, KERTÉSZ MÁNÓ, TOLNAI VILMOS munkáiból származnak, a nyelvi-stilisztikai vonatkozásban SOMOGYI GÉZA, BÉLTEKY KÁLMÁN, ZOLNAI GYULA művei álltak rendelkezésemre.

Az idézeteket Móricz Zsigmond: Szegény emberek című elbeszélése kínálta.

A dolgozat a katonai rangfokozatok, a kiképzés, a fegyverek és fegyvernemek, illetve a harctéri szolgálat német eredetű vagy német közvetítéssel átkerült szóanyagát vizsgálja. Ezeknek egy része korábban került a magyarba, mint az I. világháború, de ebben az időben még érvényesek és használatosak.

Az I. világháború szakszavaiból nagyszámú már a II. világháború idejére eltűnt a nyelvből. Ez lehetett a szó életképtelensége miatt, tehát a magyar nyelv teljesen kivetette, avagy lehetett a német alapszó eltűnése miatt is. Másrészt maga a megnevezett tárgy vagy fogalom is eltűnhetett a katonai életből a technikai élet fejlődése következtében, tehát az őket jelölő szavakra sem volt többé szükség.

I. Katonai rangfokok, tisztségek

A magyar katonai nyelv (amennyiben beszélhetünk erről) a középkortól kezdve idegen szavakat használt a katonai rendfokok jelzésére. A kora középkorban Kézai Simon centuriokat és decuriokat emleget, Szent László törvényeiben és a Váradi Regestrumban is tízes és százas egységek élén álló vezetőket emlegetnek.¹ L¹⁰

Később a francia, olasz, német szavak váltják nyelvünkben a latin kifejezéseket, a vizsgált időszakban pedig túlnyomórészt német szavak kerültek be a magyarba.

A magyar katonáknak, akik többnyire előzetes nyelvismeret nélkül találkoztak a német katonai szakkifejezésekkel, szokatlannak és idegenszerűnek tűntek az előbbieknél. Ha lehetett, próbáltak egyszerűsíteni, összevonni, a magyaros hangzásnak megfelelővé tenni ezeket a szavakat. Sok kifejezés csak egyes alakulatoknál, csapattesteknél terjedt el, mivel egyszerűsítés, magyarosítás gyakran többféle lehetőséget kínált, így többféle alak is előfordult, például *vakkomendás* ^v*vakkomédiás*.²

A t i s z t e k megnevezése általában (!) magyarul történt, a t i s z t s é g e k e t és a l e g é n y s é g r a n g f o k o z a t a i t németük adták meg. Előfordult azonban a tisztek német megnevezése is.

A hadak élén álló *generális* nem közvetlenül német eredetű. Eleinte *dux generalis*, azaz általános hadvezér, az egész csapat vezére. Ekkor még a latin jelzős szerkezet tagjaként él a szó, később melléknévből főnév lesz. A németben katonai értelemben a XV. századtól terjedt el, a német *General* jelentése 'hadvezér, magasabb katonai tisztséget viselő ember'. Magyar megfelelője Barcafalvitól ered, a "Siegwart" című német regény fordításakor (1787), *tábornok* lesz az új alak (SIMONYI, Nyr. 43^f: 384).

Az *adjutáns*, melynek magyar megfelelője, a *hadsegéd* 1846-ban keletkezett, szintén nem eredeti német, a latin *adiutans* 'segítő, támogató' alakból lett a német *Adjutant* 'magasabb rangú tiszthez rendelt segédtiszt, a parancsok segítője' a svájci németben 'egy kisebb állandó hadtest altisztje'. A szó folyamatos melléknévi igenévből főnevesült (Uo).

A magasabb katonai tisztségek várományosa lehetett a *kadett* (*kadét*) (< német *Kadett*). A szó jelentése a németben 'katonai oktatási intézmény neveltje'. A *kadétek* a jövődöbeli tisztek, akik a közkatonai szolgálat nélkül az intézményből azonnal altiszti rangban kerülnek a hadseregbe. A szó a németben csupán 1918-ig használatos (WAHRIG 7: 712) a magyarban még a II. világháború idején is él (...hát ötkor mentünk sturmolni, már nyóc órakor meghalt egy kadett...).³ A *kadét* Kis Károly megfeleltetésében (1843.) a *hadapród* lett (SIMONYI, Nyr. 43]: 391).

A tiszti rangba kerülés német nevéből jött az *avandzsálás* *javanzsírozás* (SIMONYI, Nyr. 43]: 385]. Az ~ a német *avancieren* (< francia *avancer* 'előlép') eltorzítása, egy *avanz* hanghelyettesítés zajlott le itt. Általános jelenség, hogy a német *-ieren* végű igéket minimális változtatással veszik át, csak a német *-en* főnévi igenév végződést helyettesítik a magyar *-ni*-vel, és a magyar ige-
ragozás szerint ragozzák.

A *kadétot* előléptethetik őrmesterré, tizedessé vagy zászlóssá, azaz *fénrik*-ké. A *fénrik* a német *Fähnrich* (< német *Fahne* 'zászló' + *-rich* főnévképző) átvétele, hanghelyettesítéssel a szó végén, mivel a német *Ich-Laut* kiejtése túl nehéz a magyar nyelvben. A szó a németben több árnyalattal is bír, magában hordozza a XVII. században még azt is, hogy a zászlós különösen bátor, kiválasztott katona, aki a csapat zászlaját tűzön-vízen át megóvjja. A porosz háború óta jelenti a gyalogos hadosztály legfiatalabb tisztjét, a Bundeswehrben pedig őrmesteri rangfokozat várományosát (WAHRIG: 451.). A magyarban ezek a jelentések komplex módon

érvényesülnek ("Akkor a kapitány Jarovics kiadta a parancsot, hogy fénrik hat bakával menjen be."⁴).

Az alsóbb rangfokok közül a *fírer*, *cúgszfírer* azok, amiket mindig németül, ebben a formában használtak. A *fírer* 'vezető' a németben a hétköznapi életben is szerepel összetételek tagjaként (német *Fremdenführer* 'idegenvezető'), nemcsak katonai kifejezésként. A magyarban azonban csak a katonai nyelvben honosodott meg, labializált alakban. A *cúgszfírer* összevethető a német *Zugsführer* ~ *Zugführer* alakokkal. A németben hadügyi kifejezésként ez vonatvezetőt jelent, a magyarban azonban ez a tiszt részt vesz a harctéri szolgálatban is ("a harmadik <golyó> meg a cúgszfírernek ment be itt a bal pofáján...").⁵

Az alakulat életén belül, eltekintve a "harcos" időktől, a *cimmeresek* ügyelnek a szobák rendjére, szabályzat betartására a gyakorlatozás ideje alatt is (VERO LEO, Nyr. 50.1: 137.). A *cimmeres* a német *Zimmer* 'szoba' átvétele, ellátva egy magyar -s főnévképzővel, amely jelen esetben a főnévből képzett foglalkozásnevet. A németben hasonló suffixumokkal ellátott főnév nincsen, inkább szóösszetételeket alkalmaznak egy-egy képzett szó helyett, tehát az eredeti németben ez a *Zimmerwärter* 'szobafelügyelő' lenne.

A *cimmeresek* főnöke a *cimmerkomandás*, tréfás változata a *címérkomédiás* (TOMORKÉNY, Nyr. 90.1: 258.). Az átvétel alapja a német *Zimmerkommandant* 'szobaparancsnok'. Szintén sokszor előfordul, hogy az idegen szót hasonló hangzású, bár eltérő jelentésű magyar szóval vagy összetett szóval helyettesítik, ebben az összefüggésben egy komikus összetétel jön létre (Lásd még *vakkomédiás*, *örömlajbi*).

A szolgálathoz tartozik az őrszolgalat, a *vakdinszt* (< német *Wachdienst*), melynek parancsnoka a *vakkomendás*, a fentiek mintájára a *vakkomédiás* formájában is. Az őrség felváltása a *vachabteül* (német *Wachabteil* 'őrosztag') Ezen összetett szavak közös előtagja a német *Wache* 'őrség, őrzés' szóból származik, s itt megfigyelhető,

hogy nem minden esetben történik hanghelyettesítés a német [x] (Ach-Laut) helyére nem mindig kerül k . Hangtani törvényszerűséghez nem köthető a jelenség, talán nyelvjáráson belüli vagy területi lehet az eltérés jellege (VERŐ LEÓ, Nyr. 50. : 138.).

A k ö n n y e b b s z o l g á l a t o t t e l j e s í t ő k közé tartozik a *srájber*, aki gyakorlatilag nem végez harci tevékenységet. A szó a német *Schreiber* 'írnok, hivatalnok' szó átvétele, ez a svájci németben titkárt is jelent. Megjegyzendő, hogy a K. ¹⁰ ~~10~~ K. hadsereg az o s z t - r á k "nyelvet" használta inkább, s eszerint az *ei* diphtongust [ej] -nek ejtik, míg az előbbi szónál [áj] -nak. Itt valószínűleg egy másik gyakori nyelvjárási, a b a - j o r hatása érvényesül. 6 u

Irigyelt foglalkozás volt az *ordonáncé* (*ordonác ~ ordenác*) is. A német *Ordonanz* (< francia *ordonance*) jelentése 'parancsot, rendeletet átadó katona', a magyarban is 'küldönc'.

A *hilfsdinsztnél* dolgozók sem dolgozták agyon magukat, főleg hadgyakorlat idején nem. A német *Hilfsdienst* 'segítőszolgálat' alapján az ő feladatuk segítségnyújtás a hadseregnek, tagjai a *hilfsdinsztlerek*. A *hilfsdinsztler* a németben már a segítőt jelenti, a magyar nyelv hozzátett még egy -s képzőt, nem érzékelte a németben a foglalkozásnevet (VERŐ LEÓ, Nyr. 50. : 137.) .

A *szanitécek* feladata az egészségügyi ellátás, a harcban a sebesültek ápolása. Az ausztriai német *Sanität* 'egészség - betegápolás' (<latin *sanitas* 'egészség') szó a svájci németben pl. 'egészségügyi csapatot' jelent. A szót *szanitéc* alakban is átvettük, ez az alak az önállóan használt német szó átvétele a testületre vonatkozó jelentésnek egy személyre alkalmazásával. A c-végű változat eredete a német összetételek *sanitäts-* előtagja, amely a magyarban ráértéssel kapta jelentését. A kor nyelvészei tiltakoztak a szó használata ellen, mivel van pontos magyar megfelelője is: *egészségügyi katona* (KALMÁR ELEK, Nyr. 54:165),

Az élelmezésnél dolgozó katonák a *proviantosok* (Lásd "Ellátás, felszerelés") tevékenységét, mint az előbb felsoroltakét *tahinírozás*-nak nevezték a többiek. A szó az osztrák köznyelvi *tachinieren* 'lustálkodni' alak átvétele, *tahinál* formában is. Ők nem végeztek nehéz munkát, nem harcoltak, tehát sokszor a többi katona gúnyolódásainak célpontjává váltak (VERŐ LEÓ, Nyr. 50.: 137.).

II. Fegyverek, fegyvernemek

A fegyverek, fegyvernemek sokat változtak a XV.század óta, mióta Magyarországon a tüzelőfegyverek elterjedtek, azelőtt jórészt közelharcban használatos kézfegyvereket, szűrő- és vágófegyvereket használtak. A technika fejlődésével az I.világháborúig újabb és újabb löfegyvereket találtak fel.

Az I.világháborúban még használatban lévő kézfegyver volt a *bajonét*, melynek több alakváltozata van a magyarban, így *bajonett*, *panganét* stb. (SIMONYI, Nyr.43. : 388). 1833 óta *szurony*, azelőtt *puskatör* volt a magyar neve. Maga a fegyvernév a franciaországi Bayonne város nevéből származik, ott állították elő először (< francia *baionette* > irod. német *bayonett* osztrák *Panganett*). Ez a fegyver egy puskacsőre erősíthető tör volt, amit közelharcban használtak. A magyarban az osztrák és német változat egyaránt elterjedt, de a *bajonett* a leggyakoribb ("Mikor az ember úgy beleszúrja a hátába a bajonétot, hogy az hátulról jön ki...").⁶

Az újabb kézfegyverek közül a *gránát* bukkan föl, magyar és német előtaggal is ellátva a katonai nyelvben, mint *kézigránát* ^{hand}*handgránát*. A szó a német *Granate* (< olasz *granata* 'gránátalma') alakjából származik, eredetileg gránátalmához hasonló, robbanóanyaggal töltött lövedéket jelentett, ebből lett a kézzel dobásra kialakított fegyver (SIMONYI, Nyr.43. : 388).

A löfegyverek terén a *tűzérség* szókinccse a legtekintélyesebb a magyarban és a németben egyaránt.

Kézi és gépfegyverek közötti különbség felállításánál használták a *gevér* és *masingevér* kifejezést. Mindkét szó alapja a német *Gewehr* 'hosszú pályájú löfegyver', a második szó a *Maschine*- előtaggal 'kiskaliberű

automa gyorstüzelő fegyver' jelentésben élt ("De aki a másik parton van, azt mind le kell lőni, ...gevérrel, masingevérrel...").⁷.

A n e h é z t ű z é r s é g neve német hatásra *bimzer* (*bumzer* (< *bumsen* 'dörög, felbög'). A labializált változat nyelvjárási alak lehet (VERŐ LEÓ, Nyr. 50. : 138.). Érdekes, hogy ma a német szlengben a *bumsen* ige jelentése 'közösülni'. A nagyobb talpon álló vagy kerek talpakon guruló lövőkészüléket, mint az ágyú, tarack, a német *Geschütz* 'nagyobb lövedékek kilövésére alkalmas eszköz' mintájára *löveg*-ként magyarosítottak a nyelvújítás korában. A kilőtt tárgyakat, mint a puszkagolyó, srapel a német *Geschoß*, *Projektile* helyett *lövedék*-ként használták, bár a köznyelv gyakran összekeverte a két fogalmat (TOLNAI VILMOS, MNy. 10. : 357-358.).

A l ö v e g e k közé tartozik a *tarack* és a *hóbic* (*habic*), amely a németben ugyanazt az eszközt takarja. A *tarack* a régebbi német szó, ez került át hamarabb a magyarba is, az ófelnémet *darrax*, *tarratz-puchse* 'tarackpuska, földbe erősített rövid csövű löveg' alakból jött (SIMONYI, Nyr. 43. : 387.). A *hóbic* csak az újfelnémetben jelenik meg mint *hauffeniz* 'nagy fegyver' (< cseh *houfnice* 'követő'), a mai irodalmi német *Haubitze*-ként ismeri és használja (WAHRIG, : 614.). Az I.világháborúban a kétféle alak még egymás mellett funkcionál. Előfordul *sverehabic*~*sveere* alakban is ("Ha itt vóna most a hátunk megett a *sveerehabic*").⁸.

A kis tábori ágyút *spricni*-nek hívták a tüzérek. Ennek alapja a német *spritzen* 'spriccelni, szórni' igéből képzett *Spritze* folyadék vagy gáz kinyomására szolgáló eszköz lehetett. Valószínűleg ezért kapta ezt a nevet a kis ágyú, mert *kisebb* volt a tüzereje és spricceléshez hasonlóan "szórtá" ki a lövedéket, persze itt némi jelentésmódosulás is van.

Magukat a t ű z é r e k e t *kanonász*-nak nevezték (VERŐ LEÓ, Nyr. 50. : 138.). A szó a német *Kanonier* 'ágyú mellé

beosztott katona, tüzér' magyaros alakja. A *kanonász* a legalacsonyabb rang a tüzérségnél. A német szó magyar megfelelője volt a *köztüzér*, mégsem használták. A német szó *-ier* főnévképzőjét elhagyva a magyar egy másik főnévképzőt illesztett a szóhoz, hasonlóan a *szeke* és *szekerész*, *tűz* és *tűzszerész* szóhoz.

A *h e g y i t ű z é r s é g n e k* külön elnevezése volt a németben, a *Gebirgsartillerie*, amelyet a magyar is átvett *gibircz*~*gëbirc* formában. Magyarban a *szanitéc* mintájára jöhetett létre (*gebirgs* > *gibircz*) ráérzéssel (CRETIER KÁROLY, Magyarosan 13. : 99.). A német szóképzés sajátosságai közé tartozik, hogy gyűjtőnévként értelmeznek olyan főneveket, amelyeket a magyarban nem gyűjtőnévvel, hanem többes számmal adunk vissza, mivel élő emberek alkotják azt az egységet. A német *artillerie* 'lövegekkel felszerelt csapat' az eredetinek megfelelően *tüzérség* a magyarban, azonban nyelvünk jellegének a *tüzérharc*, és nem a *tüzérségi harc* felene meg nyelvészeink szerint (ZOLNAI GYULA, Nyr. 44. : 320.).

A különböző lövegek mellett a szolgálatot teljesítő tüzérek a szolgálati helyükről, illetve fegyverük nevére kaptak a németben elnevezést, ezeket vette át a magyar is. A *fesztungos* (< német *Festung* 'fegyverrel megerősített hely, vár') lett a vártüzér, a *feldartillerista* (< német *Ferdartillerie* 'könnyű tüzérség') a tábori tüzér, a *rájtendás* (< német *reiten* 'lovagolni') a lovastüzér, ezeknek a szavaknak a képzése vagy az *-s* főnévképzővel, vagy az *-ista* foglalkozásnevek képzőjével történt. A fényszóró mellett működő katona *sájnverferes* (< német *Scheinwerfer*), a vasúti katona az *ajzenbaneres* (< német *Eisenbahn* 'vasút, vasúti kocsi, vonat'). Ez utóbbinál hozzátoldott még egy képzőt a magyar a már képzett német szóból, az *-er* a németben szintén főnévképző. A gyalogosokat egyszerűen *infanterista*-nak hívták (VERŐ LEÓ, Nyr. 50. : 137.). A német *Infanterie* 'gyalogos hadosztály, gyalogosok' az azonos jelentésű olasz *infanteria*-n át a latin *infans* 'gyerekek' kollektívumból alakult ki,

jelentéseltolódással, a gyermekről az egyszerűre asszociálva. A német *Infanterist* > *infanterista* változásban az *a* hang a mássalhangzó torlódása feloldása végett került a magyaros alakhoz (vö. német *Maschinist* > *masiniszta*, *Komponist* > *komponista*).

III. Ellátás, felszerelés

A katonai ruházat, "kiegészítők", illetve a felszerelés nevei gyakrabban jelentek meg magyarosított alakban. Ezek jórészt olyan szavak, amelyek a köznyelvbe is átkerültek, ott elvesztették a stilisztikai többletet, ami a katonai kifejezésekben megvolt, és beilleszkedtek a nyelvbe.

A felszerelés, a katonai ruházat az összes kellékével együtt az *aggyusztírun*g, maga a tevékenység pedig az *aggyusztálás*~*aggyusztírozás*. A szó az *adjustieren* ('kiállít, felszerel') ige közvetítésével került a magyarba, egyébként latin eredetű (< latin *adiustare* 'kiállít, felkészít'). A katonai nyelvben ez a szolgálati öltözetet, annak *forsriftos* formáját jelentette (a "civil" nyelvben előkészítést, igazolást is).

A *forsriftos* a német *Vorschrift* 'előírás, szabály' szó melléknévesült alakja, ami a németben nem melléknévképző, hanem egy kétszótagú (főnév és melléknév) szócska segítségével jött létre -> *vorschriftsmäßig*.

A ruházat egyik része az *akszelklapni* (< német *Achselkappe* 'vállap'), ez mutatta a rangfokozatokat is. A német összetett szó második tagja a magyarban is hangutánzóknak tűnik, az eredetiben ez a *Klappe* felpattintható vagy forgatható rögzített zárat jelent, itt is eltolódott a jelentés.

Nyáron a katonák *örömlajbi*-t viseltek, az ausztriai német *Armeeleibel* 'vékony nyári katonai zubbony'szó két tagja külön-külön már korábban átkerült a magyarba (*Armee*>*ármádia*; *Leibel*>*lajbi*).

A tréfás átköltés oka egyrészt a hangzásból adódik, másrészt a nyári öltözék jóval kényelmesebb lehetett, mint

a teljes felszerelés kabátostól, így szinte "öröm" volt viselni.

A hűvösebb idők beköszöntével előkerült a *mantli* (~*mándli*). A szó valószínűleg több német nyelvjárásból került át, ezért van a magyarban is több alakja (< német *Mantel*~ R.német *Mandel*~ bajor-osztrák *Mauntel*~ szász *Mentl* 'felsőkabát, körgallér'). Korábbi alakok közül a magyar *mente* alapja a szász *Mentl* lehetett, a *mandli*-é a német *d*-s változat, de keletkezhetett a magyar nyelvi nazális vagy likvida utáni ~~t~~*d* zöngüléssel is.

Az élelmet a *brótzsák*-ban tartották (< német *Brotsack* 'kenyereszsák, tarisznya'). A *rukzsák* (< német *Rucksack*, alpesi német *Rüchsack* 'hátizsák') tartalmazta a menetfelszereléshez tartozó holmikat. A fenti német szavak második tagja szintén régóta él nyelvünkben. Az *s>zs* változás után jött létre a magyarban a *zsák*, ahol ez nem játszódott le, ott az *iszák*, *szák* (Esz. III, 1207).

A *feldflaská*-ba került az ivóvíz. A szó a katonai német *Feldflasche* 'tábori kulacs' megfelelője. A magyarban ekkor már él a *kulacs* szó, de a *feld* (Lásd "Harctéri szolgálat") illetve a *flaska* is használatos a magyarban, nem tűnt túl idegennek ez az alak.

A *patrontáská*-t is magával hordta a katona a közvetlen lőszerutánpótlás miatt. A német *Patrontasche*-ből vették át 'tölténytartó, töltéstartó' jelentésben (VERŐ LEÓ, Nyr. 50. : 137.)

A katonák é t k e z t e t é s é r ő l a *proviantosok* gondoskodtak. A német katonai nyelv a XVI. században vette át az olasz *provianda* szót *prviant*~*profand*~*profant* formában, ami a hadak élelmét jelentette, de a németben ez már korán a kenyérré korlátozódott. Nálunk a XVII. században bukkan fel, nem általában kenyeret, hanem katonai célra meghatározott módon sütött kenyeret jelentett. Az I. világháború alatt katonai élelmezést jelent (KERTÉSZ MANÓ, Nyr. 46. : 30.).

A katonai élelmezésre egy másik szó is használatos, a *menázi* (< ausztriai német *Menage* 'háztartás, ételtartó edények'). Mindkét szó ugyanazt jelenti, csak eredetükben és fejlődésükben van eltérés ("A másik parton van a tiszt menázi...").⁹

IV.

Kiképzés

A jövevénytörzsek használata már a kiképzéssel elkezdődik, itt a legerőteljesebb, bár a hivatalos kiképzési nyelv a magyar katonák számára a magyar lenne. Itt találkozhatunk a legtorzabb magyarosítási kísérletekkel is.

A katonaelet természetesen a bevonulással kezdődik: a katona *berukkol* (< kat.német *einrücken* 'bevonulni katonai szolgálatra. A német *ein* igekötőt megfeleltették a magyar *be*-nek (gyakori jelenség!), az igét változatlanul vették át. Ez az igealak más igekötővel ellátva a köznyelvben sem ismeretlen, például *elő - kirukkol valamivel* 'előáll, előhozakodik valamivel (SPITZER LEÓ, Nyr. 49. : 18.).

A behívott újonc katona neve *rekruta~regruta*. A szó korai újnémet alakja *rekrute*, a mai németben *Rekrut* 'újonc katona, sarjadék, utánpótlás'. A magyar szóvégi *a* régebbi német /*ə*/-nek felel meg, mivel a magyarban ez a bizonyos Schwa-hang nem létezik.

Vannak katonák, akik önként vállalnak katonai szolgálatot, ők a *frájbilligosok*. A német *freiwillig* 'önkéntes' melléknévből főnevesült a magyarban, létrejött egy *w>b* hanghelyettesítés; és a szó kapott egy *-s* melléknévképzőt, mert a nyelvérzék itt sem érzékelte a német *-ig* képző voltát.

Az újoncok k i k é p z é s e Magyarországon gyakran két-három nyelven történt, főleg Pozsony környékén (magyar, német, tót).Az utasításokat először magyarul kellett kiadni, aztán németül, végül a helybélieknek tótul. A tiszti nyelv elméletileg magyar és német volt. A kiképzés, így a jelentés szavait is a németül nem beszélő katona gépiesen, kiejtés után tanulta meg, nem pedig mint a németnyelv önálló szavait. Ebből is adódtak a téves analógiák,

félrehallások az eredeti szóra gyakran már csak egy-két szótagban emlékeztető szavak.¹⁰

A kiképzés első lépéseként a kiképző altiszt *fergatterolja* az újoncokat. Az ige a katonai német *vergattern* 'az új őrséget összegyűjteni, ismertetni az őrségre vonatkozó előírásokat és kötelezni az őrséget azok betartására'. Magyarul talán az *eligazítás* lenne a megfelelője, amit ma használnak.

A kiképző tisztnek az altiszt *meldol* (< német *melden* 'jelent'). Az alakzatok, többek között a *doppelráj* (II német *Doppelreihe* 'dupla sor') felvétele után folytatódik az alábbi gyakorlat, valamint a fegyverek előkészítése, az *abriktolás*, amelynek alakja a katonai német *abrichten* 'fegyvereket lövőállásba hozni, célra tartani'. Ennek *strammul* kell mennie, különben büntetés jár érte. A *stramm* általánosan elterjedt nálunk. A német melléknév eredeti jelentése 'erős, egészséges, feszes', a magyar köznyelvben olyan emberre használják, aki erős, ügyes, megállja a helyét. A *lófstritt* nem tartozott a kedvelt foglalatosságok közé. A német *Laufschritt* 'futólépés átvételekor a magyar az *au* diphtongust egy *ó* hanggal helyettesített.

A fegyverforgatás, gyakorlatozás után *beifűsz*-ba teszik a fegyvert. A németben két hasonló hangsor létezik. A katonai kifejezés eredete valószínűleg a *bei Fuß* 'lábhoz, lábnál, oldalt' lehet, amely a *bei*'-nál/-nél' előljáró szó és a *Fuß* 'láb, lábfej' főnév kapcsolata. Azonban az összetett német szó, a *Beifuß* egy érdekes fűszernövénynek, az *artemiszia*-nak a német neve, és a német népetimológia úgy értelmezte ezt a szót, hogy aki mindig hord magával ebből a növényből egy levélkét, az sosem fárad el (WAHRIG: 112).

A tüzéreknél ezután következett a *gesücekzercérozás*. (Az összetett szó első tagját vö. *Geschütz* -> "Fegyverek, fegyvernemek"). Az ekzercírozás alapja a német *exerzieren* 'gyakorolni, kiképezni'.

Fel és leproccolták az ágyúkat ezután. A német *Protze* főnév jelentése 'kétkerékű kocsi a lövegeknél', ebből alkotott a magyar nyelv igét, ugyanis a német *protzen* ige jelentése 'fontoskodik', tehát így nem szolgálhatott egy hadászati szakkifejezés alapjául.

A legfontosabb tevékenység az ágyúk körül a *ládolás* és a *riktolás*. Az első szó a német *laden* 'lőszerutánpótlással ellát, feltölt', a második a német *richten* 'beirányoz, készenlétbe helyez' ige magyaros átvételé.

A gyakorlati kiképzés után az újoncok elméleti kiképzésben is részesültek, ezután gyakorolták a *kommandírozást* (VERŐ LEO, Nyr. 50: 136.). A német *kommandieren* 'parancsolni, vezényelni, rendelkezni' ige torzított formája ez, az igéből képzett főnevet, a *kommandó* ~ *komendó*-t is használják (> német *Kommando* (vezénylet, parancs')).

Ha valakit *rapport*-ra hívtak, tisztességesen kellett tudnia *szalutálni*. A *rapport* ~ *raport* kifejezetten katonai szakszó a németben is (< német *Rapport* 'rendszeres jelentés egy rangban feljebb álló személynek vagy intézménynek'), enyhe jelentéstöbbletet magában foglal, valami feszélyező érzést az alá-fölérendelt viszony miatt.

A *szalutálás* (< kat. német *salutieren* 'üdvözöl, köszönt, tiszteleg') már képzettársítással a tisztelgést jelenti, holott a német ige a latin *salutare* igéből jön, ami szintén köszöntést jelent, rézsút előre nyújtott kézzel vagy anélkül.

A kiképzés legkellemesebb pillanatait a *rasz*t jelentette (< német *Rast* 'pihenő, munkamegszakítás, szünet, időzés'). Érdekes módon ebből nem lett ige, tehát *rasz*-*tolni*, hanem a német nyelv tömörségéhez hűen csak a főnevet mondták, illetve mellé az időtartamot:> Tíz perc *rasz*t < (SPITZER LEÓ, Nyr. 49:17.).

V.

Harctéri szolgálat

A harctéri szolgálat szókinccse sokban azonos az előző részekben, felsoroltakkal, de jóval gazdagabb igékben és harcászati felállások neveiben. A kiképzésnél tanult vezényszavak is itt nyerik el létjogosultságot.

A harctérre indulás az addig viselt ruházat *abfürolás*-ával kezdődik (<német *abführen* 'elszállít, elfuvaroz'), majd a katonák megkapják az új *auzrüztungot*. A szó alapja a német *ausrüsten* ige 'felszerel, ellát fegyverrel, ruházattal', illetve az ebből képzett *Ausrüstung* főnév, amit ebben a formában, illetve *risztung* formában vett át a magyar. Ez az *i*-s változat bajor~~osztárk~~ hatást tükröz.

Amikor kimondják a *marsbereitsaft*-ot, az alakulat elindulhat a harcmezőre, a *feld*-be. Az első szó a német *Marsbereitschaft* 'menetkészültség' teljes átvétele, első tagja évszázadok óta honos nyelvünkbe. A német *Marsch* 'menetelés, menet, induló' mellett az igei alak, a *marschieren* 'menetel hosszabb utat gyalog megtesz' is ismert *marsol*, *marsíroz* ~ *masíroz* formában. A német ige felszólító módú rövidített alakja, a *marsch!* a magyarban indulatszó jellegű, jelentése 'gyerünk, el' (VERŐ LEÓ: Nyr. 50: 138). A *feld* (< kat. német *Feld* 'hadszíntér, front') ősi germán szó, sőt feltehetőleg már az indogermán nyelvekben is létezett, mint * *pel-* 'laposan, síkszerűen kiterjed' (WAHRIG: 463-464).

A katonák legkedveltebb tartózkodási helye útközben a *verkösztigungstáció*-nál volt. A németek a *verköstigen* 'élelemmel ellát' ige helyett inkább a szinonim *beköstigen*-t használják, az osztrákokra jellemző az előbbi, tehát itt ismét az osztrák nyelv befolyása erősebb. Az összetett szó második tagja, a *stáció* (< német *Station* 'állomás, szakasz, részleg'), a szó végén a nazális elhagyásával megnyúlt az o

hang, mint általában az *-ion* végű idegen eredetű szavak átvételekor (vö. *náció*, *muníció* stb.).

A harctérre érkezéskor *kivagonírozzák* a katonákat, amennyiben vonattal hagyták el táborhelyüket. A magyar ige alapja a német *Waggon* 'vasúti személy és teherszállító kocsi', illetve az ebből belső fejlődés útján kialakult *einwaggonieren* 'vagonba rak, pakol'. Nálunk egyaránt használatos volt a *ki* és *be* idekötős változat is, a *w>b* változás pedig hanghelyettesítés eredménye. Később, a II. világháború idején sajnos a szó a deportálások "szakkifejezése" lett (VERŐ LEÓ, Nyr. 50.: 137.).

A harctéren a csapatok elkezdték a védekezéshez szükséges műveleteket. Árkokat ástak, például *lövgrábnit* (< kat. német *Laufgraben* (futóárok)), itt tartózkodtak, ha megkezdődött a lövöldözés, itt közlekedtek, hogy ne kínáljanak célpontot az ellenségnek ("De ha megyünk vízért, ..., sose megy az ember a lövgrábniba, hanem fent.")¹¹.

A megfigyeléseken *bejőbahtungszstandot* építettek (< katonai német *Beobachtungstand* 'megfigyelőállás'). A német *beobachten* igét eredeti formájában is használták, de a magyar többnyire betoldott egy *j* hiátustöltőt, és megnyújtotta az *o* hangot, mivel ilyen hangkapcsolat a magyarban idegenes, hacsak nem idekötő és ige találkozásánál fordul elő. Az igéből képzett *Beobachter* 'megfigyelő' főnév másik alakja a magyarban a *bóbakter*. A *bakter* (< német *Wächter* 'felügyelő') annyira beleilleszkedett már a nyelvbe, hogy értelmesebbnek tűnt így a szó a magyar fül számára.¹²

A megfigyelőállásba csak kipróbált altiszt mehetett, de a közlegényeket is elküldték őrszolgálatra, *patruj*-ba. A bajor-osztrák szócsaládból származó *patrollieren* 'őrsjáraton van' igéből lett a *Patrolle* ~ *Patroll* ~ *Patrull* 'őrsjárat, járőr'. A szóvégi palatalizáció a magyarban nyelvjárási jelenség (VERŐ LEÓ, Nyr. 50.: 137.).

A kiadják a riadót, az ütegek már *fájerberájt*-ba helyezik a fegyverüket (< kat. német *feuerbereit* 'tüzelésre

kész). Itt a délnémet és osztrák nyelvjárás keverten van jelen, ugyanis az osztrákban az *eu*=[áj], *ei*=[ej], a délnémetben *eu*=[oj], *ei*=[áj], az is lehetséges azonban, hogy már a magyar ejtette keverve.

Ha a harc elkezdődik mindenki *dekkung*-ot keres. A német *decken* 'befed, takar, elrejt' igéből (amit a magyar igeként *dekkol* formában vesz át) lett a *Deckung* 'fedezék, búvóhely', főnév. A *dekkol* szó átesett egy stilisztikai változáson is, a diák és a tolvajnyelvben arra használják a szót, ha valaki hosszabb időt tölt el egy helyen, várakozik, vagy rejtőzködik valaki elől (VERŐ LEÓ, Nyr. 50: 137.).

A gyalogos katonákat *sturm*-ba vezényelték. A német alak, a *Sturm* 'roham, támadás' eredeti germán jelentése 'ítéletidő'. A szó mint *istorom* a középkorban felbukkan nyelvünkben, akkoriban a várak körül vívott harcra értelmezték. Az I. világháború idején magára a harcra értették, a rohamozásra. A német *stürmen*-ből a magyarban már nem csak *ostromol*, hanem *sturmol*, *megsturmol* lesz ("Hát *sturmba* vótál-e? -kérdezte az öreg").^{13.}

Aki megsebesült, az a *spítál*-ba került. Szintén nem újkeletű szó, több alakban létezik a magyarban, mint *ispotály*, *ispitály*, *spitály*, stb. A latin *hospitale* 'vendégszoba, kolostor, menedékhely' szóból francia és német közvetítéssel került Európába, a magyarban pedig többszörös átvétel eredménye, bár a német hatása a legerősebb. Ezért lehet több alakja, nemcsak a nyelvjárási alakok miatt (VERŐ LEÓ, Nyr. 50: 138.).

Ha túléli a katona a háborút, szolgálati ideje elteltével *obsit*-ot kap, amiből megélhet akkor is, ha rokkantan tér haza. A német szó, amiből az *obsit* kialakult, a bajor-osztrák *Abschied* ~ *apschied* 'búcsú, elválás, katonai szolgálatból elbocsátás, elbocsátólevél'. Az *obsitos* az *obsitos katona*-féle alakból főnevesült jelentéstapadással. Szintén régen került a magyarba, a XIX. századtól inkább az

elbocsátáskor kapott összegre, mint az elbocsátólevélre vonatkozott (TESz₇ II: 1064).

A fenti szavak, kifejezések vizsgálata (természetesen a teljesség igénye nélkül) keresztmetszetet nyújthat az I. világháború hadi nyelvéről. Megfigyelhető egyes szavak meghonosodása, stilisztikai változása, illetve más szavak teljes elhalása. Ezeket a szavakat a háború hívta életre, s a háború elmúlásával feleslegessé váltak, illetve az új háborúk már új szavakat, kifejezéseket igényeltek.

A mai magyar katonai nyelvben már nem az idegen elemek megjelenése illetve létezése kínál kutatási lehetőséget (lévén önnálló nemzeti hadseregünk), hanem a magyar nyelven belül alkotott csoportnyelv, a katonai szleng. Saját nyelvünk "rejtjeles" kifejezéseinek megfejtése azonban legyen egy másik vizsgálódás témája.

SZAKIRODALOM

- A Magyar Nyelv Történeti - Etimológiai Szótára
Főszerkesztő: Benkő Lőránd
I. A-Gy. Bp., 1967.; II. H-O. Bp., 1970.; III. Ő-ZS
Bp.,
- Wahrig, Gerhard: Deutsches Wörterbuch
Kultura International Bp., 1990.
- Halász Előd: Magyar-német, német-magyar szótár
Akadémiai Kiadó Bp., 1990.
- Bélteky Kálmán: A katonai műnyelv
Magyar Nyelvőr 20. (1981.): 534-542.
- Crettier Károly: A háború és a magyar nyelv
Magyarosan 13. (1944.): 99-101.
- Kálmán Béla: Néhány szó a katonai nyelvről
Magyarosan 7. (1938.)/7. : 233-234.
- Kalmár Elek: A háború és a magyar nyelv
Magyar Nyelvőr 54. (1915.): 164-166.
- Kertész Manó: Jövevényszavakról
Magyar Nyelvőr 63. (1934.): 8-13.
- Kertész Manó: Régi katonai műszavakról
Magyar Nyelvőr 66. (1937.): 29-32.
- Kertész Manó: Tizedes, százados, ezredes
Magyar Nyelvőr 64. (1935.): 85-93.
- Loványi Gyula: A háború katonai kifejezései az újságok
tükrében
Magyarosan 11. (1942.)/11. : 97-100.
- Simonyi Zsigmond: A háború szavai
Magyar Nyelvőr 43. (1914.): 377-392.
- Simonyi Zsigmond: A magyar-német nyelvviszony
Magyar Nyelvőr 49. (1920.): 97-102
- Somogyi Géza: A világháború és a magyar nyelv
Magyar Nyelvőr 49. (1920.): 68-72.
- Spitzer Leó: Német elemek a magyar katonanyelvben
Magyar Nyelvőr 31. (1902.): 88-90.
- Tolnai Vilmos: Néhány hadi műszó
Magyar Nyelv 10. (1914.): 357-358.

- Tömörkény István: A bakanyelv
Magyar Nyelvőr 90. (1966.): 256-258.
- Verő Leó: A magyar katonanyelv jövevényszavai
Magyar Nyelvőr 50. (1921.): 135-139
- Zolnai Gyula: A magyar katonai nyelv
Magyar Nyelvőr 44. (1915.): 320-321

- Móricz Zsigmond: Szegény emberek
in.M.ZS.: Válogatott elbeszélések, Móra Könyvkiadó
Bp., 1977.

JEGYZETEK

- 1.= Kertész Manó: Tizedes, százados, ezredes, Nyr. 64.: 85.
- 2.= Verő Leó: A magyar katonanyelv jövevényszavai
Nyr. 50.: 85.
- 3.= Móríz Zsigmond: Szegény emberek
in M.Zs.: Válogatott elbeszélések 112.o.
- 4.= Uo: 102.
- 5.= Uo: 102.
- 6.= Uo: 121.
- 7.= Uo: 121.
- 8.= Uo: 120.
- 9.= Uo: 122.
- 10.= Spitzer Leó: Német elemek a magyar katonanyelvben
Nyr. 49.: 18.
- 11.= Móríc: 120.
- 12.= Móríc: 115.
- 13.= Uo: 102.

A magyar és a német nyelv kölcsönhatása körülbelül ezer esztendeje tart. Nemcsak az irodalmi nyelvben, a rétegnyelvekben is megfigyelhető ez a hatás, többek között a katonai nyelv területén. Az I.világháború alatt a közös hadsereg jórészt német szavakat, kifejezéseket használt, amelyeket vagy "megszokott", a magyar hangzásnak, ragozásnak megfelelően átalakított és befogadott a magyar nyelv, vagy idegen testként ideig-óráig megőrzött, később elvetett.

A hadsereg szókészletében előfordultak latin vagy francia eredetű szavak is, amelyek német közvetítéssel kerültek hozzánk. Ezek a szavak többnyire a XVII.-XIX. század környékén honosodtak meg, de érvényességüket még az I.világháború idején is őrizték. Erre jó példa a *generalis*, ami a latinban *dux generalis* 'általános vezér' alakban létezett, a franciában már *général*, a németben *General*. Itt érdekes jelenség a szófajváltás is, melléknévből főnevesült a szó. A magyarban a szó jelentése 'hadvezér, magasabb katonai tisztséget viselő ember'. Mivel a hadseregnek mindig van vezetője, és ezt a szót már elfogadta a nyelv, fölösleges lett volna újat alkalmazni.

A német nyelvből közvetlenül átvett szavakat szinte mindig az eredeti alakjukban használta a magyar, olyan esetek kivételével, amikor egyes hangzásbeli elemek elfogadhatatlansága miatt hanghelyettesítés történt, vagy amikor egyes szavak tréfás helyettesítésre adtak lehetőséget. Változatlan alakban őrződött meg például a *hindernisz* (< német *Hindernis* 'gát, akadály'), amelynek lett volna magyar megfelelője, mégis ez az alak volt használatos a hivatalos nyelvben.

Hanghelyettesítés történt többek között az *avandzsíroz*~*avanzsíroz* szóban, amely a német *avancier* (< francia *avancer*) 'előlép, magasabb rangba kerül' átvétele egy c>dzs~zs hanghelyettesítéssel.

Tréfás magyar megfelelője akadt a *Beobachter*, *Armeeleibel*, *Zimmerkommandant* szavaknak, mivel hangzásukban közel álltak egyes magyar szavakhoz, amelyek ugyan más jelentéssel bírtak, így érdekes összetett szavak jöttek létre. Ilyen esetekben gyakran semmi értelmi összefüggés nem volt az összetett szó tagjai között, ám külön ezek a tagok értelmesek voltak. Így lett a fent említett szavakból *bóbakter*, *örömlajbi*, *címerkomédiás*.

Nemcsak német szavak, kifejezések kerültek be a háború alatt nyelvünkbe, hanem kifejezéseink "elkatonásodása" is megfigyelhető, azaz egyes hadászati szakkifejezések némi jelentésmódosulással átkerültek a civil nyelvbe. Ezt jól mutatják az olyan kifejezések, mint *megrohamozni a villamost*, *fedezékbe húzódni az eső elől* stb. A mai napig megmaradtak ezek az alakok a hétköznapok szóhasználatában.

Az I.világháború német katonai műszavaiból nagyon sok már a II.világháború idejére kihalt a magyar nyelvből. Ennek a kihalásnak az oka lehetett egyfelől a szó életképtelensége a magyarban, másrészt a hadászati technika fejlődésével olyan új harci eszközök, alakulatok, tisztségek jöttek létre, amelyekre teljesen új szavakat kellett alkalmazni.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával (1919.) a közös hadsereg is feloszlott, így a német nyelv helyett egyre inkább a magyar vette át a szolgálati nyelv szerepét. A II.világháború alatt a III.Birodalom szövetségeseiként még érték a magyar nyelvet német hatások, de ez már jelentéktelenebb volt.

Napjainkban a magyar mint anyanyelv a hivatalos szolgálati nyelv, megteremtődtek a megfelelő szakszavak magyarul is. Ujabb jelenség a katonai szleng megerősödése, amely mindenkor létezett ugyan, de ma nagyobb teret és lehetőséget kínál a téma vizsgálóinak.

Bírálat

**Papp Melinda: *Német nyelvi elemek az I. világháború
magyar katonai nyelvében***
című záródolgozatáról

Papp Melinda dolgozata jó összefoglalása a magyar–német nyelvi érintkezések egy sajátos területének. A dolgozat írója munkájában tematikus csoportokat (I. Katonai rangfokozatok, tisztségek; II. Fegyverek, fegyvernemek; III. Ellátás, felszerelés; IV. Kiképzés; V. Harctéri szolgálat) állít fel, és az így összerendezett szavakat vizsgálja meg etimológiai szempontból.

Adatait az egykorú forrásokból veszi, ezeknek a forrásoknak a feldolgozását majdnem teljesnek tekinthetjük, talán Felszeghy Ediltrud disszertációja (A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon) az, amit még okvetlenül fel kellett volna dolgoznia.

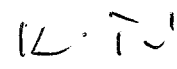
Az egyes adatokat a szerző külön-külön elemzi az etimológia szokásos szempontjai alapján. Megállapításai mind magyar, (s amennyire a szakirodalom alapján meg tudom állapítani) mind német oldalról helytállóak. Ahol lehet támaszkodik a TESz. etimológiáira, de minden esetben igyekszik szélesebb körből összegyűjteni adatait. Nem lett volna haszontalan, ha Mollay Károly és Horváth Mária monográfiáit is használja (habár ezek jóval korábbi időszakot dolgoznak fel).

A feldolgozás módszere, a felhasznált irodalom mennyisége és minősége arra mutat, hogy Papp Melinda elsajátította az önálló nyelvészeti kutatómunka alapjait, adatait jól használja, következtetései helyesek. További feldolgozás szempontjából érdekes lenne a jelenleg a rezümében található gondolatok bővebb kifejtése, egy általánosabb összefoglaló elemzés elkészítése, aminek ebből a dolgozathoz persze már csak terjedelmi okokból is el kellett maradnia, ám a dolgozathoz kiderül, hogy a szerző képes volna a nyelvi tények jelenségcentrikus feldolgozására is. Különösen érdekes lenne a német alapú katonai nyelvből származó magyar jövevényszavak megvizsgálása (vö. például: Tömörkény: Német szavak a pusztán c. novelláját).

A dolgozatot néhány tipikus gépelési hiba csúfítja (*ó, ú, Á* használata az *ő, ű, Á* helyett, a kapitálchennel szedett nevek keresztnévi része mindig kisbetűvel íródott stb. Időnként helyesírási hibával is találkozni: *tűzéség*; és nem hibátlan a hivatkozási apparátus sem: a folyóiratok évfolyamszáma után pontot tesz és szóközt hagy a kettőspont előtt, néhány esetben jegyzetben hivatkozik, teljesen fölöslegesen, ezzel heterogénné téve a hivatkozási rendszerét.

Összességében azonban elmondhatjuk, hogy Papp Melinda dolgozata a záródolgozattal szemben támasztott követelményeknek megfelel, ezért osztályzata: *jeles (5)*.

Debrecen, 1994. május 17.

Kis Tamás